

Pillantások Szekfű Gyula szellemi kapcsolataira a harmincas évek közepén¹

Kétségkívül helyes megállapítás (sőt ma már szinte axióma), hogy a harmincas évek a magyar szellemi élet kimagaslóan nagy korszaka volt.² Mind az intézményesített tudomány és kultúra területén, mind az egyéni kezdeményezések, a tehetségek sűrű feltűnése és ezek fölkarolása révén. Ugrásszerűen javult a közoktatás és a felsőoktatás színvonala, a tudomány technikai feltétele, jól működtek – s többire volt is miből működniük – az egyetemek, a kutatóintézetek, a szerkesztőségek, a folyóirat- és könyvkiadók. Nagy volt a pezsgés, s feltűnően sok volt a kiugróan tehetséges alkotó. A zseniálisan nagyokat is ideértve. Léggör volt. Nagy, szinte reformkori pezsgéssel.

Szekfű Gyula Eötvös-kollegiumbeli³ diáktársi kapcsolatai közül jó néhány élt tovább a harmincas években is (sőt egészen a szereplők haláláig). Nagyon fontos volt például Szekfű számára az öt évvel idősebb (református) Horváth János kiváló irodalomtörténész személye, közel léte, aki nemcsak szellemi társa, bátorítója, segítője, hanem egy-egy kéziratának első olvasója, stilisztikai tanácsadója is volt.⁴ 1919-től az akadémia levelező, 1931-től rendes tagja, 1923-ban aka-

MONOSTORI IMRE (1945) irodalomtörténész, az *Új Forrás* folyóirat volt főszerkesztője.

1 Részlet egy készülő könyvből.

2 Szabó Miklós: A harmincas évek, a magyar szellemi élet nagy korszaka. = *Életünk*, 1989/1-2, 122-128. Ld. még Lackó Miklós: Történetírás és irodalmi élet. In uő.: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 1996, MTA Törttud. Int., 345-361.

3 Ld. Glatz Ferenc: *Történetírás és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról*. Bp., 1980, Akadémiai, 92-124. *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Szerk. Nagy József Zsigmond, Szíjártó István. Bp., 1989, Eötvös József Kollégium. Ress Imre: Szekfű Gyula, Ernst Molden és az Eötvös Collegium. In *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Szerk. Paksa Rudolf. [Bp.], 2007, Argumentum-Eötvös József Collegium, 17-42. Paksa Rudolf: Szekfű Gyula alma matere. In *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2011, Ráció, 14-27.

4 Részletesebben ld. Korompay H. János: Szekfű Gyula és Horváth János barátságának dokumentumai. In i. m. 28-34. Uő.: Horváth János életművének alapjai és a Collegium. In *Az Eötvös Collegium és a magyar irodalomtörténet. Tanulmányok*. Szerk. Varga László. Bp., 2003, Argumentum-Eötvös József Collegium, 9-16. Csapó Julianna: Érintkezési pontok Horváth János „fej-

démiai nagyjutalomban részesült. Komoly munkát fektetett több Szekfű-kötetbe, teljesen önzetlenül segítve barátját. 1907 óta sok évtizeden át rendszeresen leveleztek, sok száz levelet váltottak. A *száműzött Rákóczi* hajszája idején a Bécsben élő Szekfűnek Horváth a fő ügyintézője és szervezője Budapesten. Később a *Napkelet* egyik szerkesztőjeként ösztönzi Szekfűt érdemi munkákra. A kiegyensúlyozott, derűs, mindazonáltal nyílt véleményekkel előrukkoló Horváth jó hatással volt a némelykor hisztérikusan viselkedő Szekfűre. Nyilvánosan (több szerzői álnevet is használva) jó pár ismertetésben, recenzióban mutatta be Szekfű munkáit.⁵

Életre szóló barátság köttetett Kodállal is, aki lelkesen üdvözölte annak idején, 1914-ben *A száműzött Rákóczit*,⁶ majd a *Történetpolitikai tanulmányok* megjelenése után (1924) a magyar paraszti élet jobb megismerésére ösztönözte Szekfűt.⁷ Szekfű baráti és tudósi rokonszenvvel méltatja Horváth és Kodály munkásságát a magyar népiségtörténeti kutatásokban. A *Három nemzedék és ami utána következik* (1934) „ötödik könyvében” azt írja például, hogy Kodály és Bartók a magyarabb szellemiség mélyebb gyökereit találták meg a parasztdzsenében, s a magyar zenekultúrát is erre próbálják orientálni. Horváth János, „a magyar szellem egy másik korszakalkotó kutatója”, a népiességet úgy fogja fel, hogy az felöleli a nemzet mindenféle műveltségi hagyományát (nem csak a költészetet), „időbeli kiterjedése pedig a nemzeti történet egész folyamata”. A népiesség a nemzet ’öslelke’.⁸ Néhány évvel később, 1939-ben Kodály szép esszével (*Magyarság a zenében*) szerepel a Szekfű szerkesztette *Mi a magyar?* című, nagy visszhangot kiváltott kötetben.

A szintén volt „collegista” Szabó Dezső szerepéről Szekfű visszafogott vélemény formál az imént említett könyvében (*Három nemzedék és...*). Ady lépett fel

lödéstörténetében” és Szekfű Gyula „életrajzában”. = *Híd* (Újvidék), 1996/8–9, 649–666. Az *Irodalomismeret* 2002/3–4. száma (25–138) tartalmaz és színes összeállítást közöl Horváth János életéről, szellemi és baráti kapcsolatairól, munkásságáról.

- 5 Horváth János levelei Szekfű Gyulának. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628. Szekfű levelei Horváthnak. Akadémiai Könyvtár. Kézirattár, Horváth János hagyatéka.
- 6 Többek között – valószínűleg 1914 decemberében – ezeket írja: „nemcsak E. C. [Eötvös Collegium] emlékek, annál újabb és mélyebb dolgok kötnék össze, maradandóbban. Ügyünk közös, s annak [...] elég jó közkatonái lehetünk.” Bátorítja Szekfűt, hogy ne törődjön az „ostobák és gazok” ricsajával. (Kodály levele Szekfűnek. [Keltezetlen]. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár G 628.)
- 7 „Magyarországról alkotott képedből, bár gazdagabb és sokoldalúbb minden másnál, hiányzik a falusi szegény nép autopsziás ismerete. Egy nem sejtett világot ismernél meg, ha rászánnál néhány nyarat, hogy falun, a nép közt mint szürke, igénytelen vendég, csak hallgatnád, amit maguktól beszélnek.” Kodály levele Szekfűnek, [Év nélkül.] máj. 28. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. G 628. Szemléletes dokumentumsort közöl Kodály és Szekfű ez időbeli levelezéséből Dénes Iván Zoltán: Kodály Zoltán levele Szekfű Gyulához és a „Történetpolitikai Tanulmányok”-hoz fűzött megjegyzései = *Kritika*, 1982/4–6. Kodály és Szekfű későbbi hétköznapi barátságáról ld. Bónis Ferenc: *Élet – pálya: Kodály Zoltán*. Bp., 2011, Balassi-Kodály Archivum. (Elsősorban Kodályné naptárbejegyzései.)
- 8 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. 492–495.

először – írja – (Adyt már alapvetően pozitív szerepben láttatja Szekfű) a harmadik nemzedék nemzetfogalmának megtörésére. „Azután jött Szabó Dezső, aki a népi összefüggéseket visszavitte a faji misztikumba [...] Személy szerint a szélső individualizmus képviselője, ő telítette meg a fiatalok fejét a nemzeti kollektivitás fogalmával.” Mindazonáltal a fiatalok tőle kapták „a beteg magyar társadalom, a harmadik nemzedék, a forradalmak és az ellenforradalom bátor és tiszteletlen kritikáját [...]”⁹ Szabó Dezső „barátsága” igen problematikus volt. A nyílt szidalmazástól¹⁰ a pénzkérésen át a gúnyos leszámolásig számos húron játszott. Szekfűhöz írt fennmaradt leveleiben sok az álságos, kérkedő mozzanat. Például: nem egy levelét valamely idegen nyelven írja, s egyszer arra kéri Szekfűt, hogy 15 évnyi „jó tanársága” jutalmaként járjon ki neki Hómannál (aki már miniszter) „legalább 5–6 ezer P. segélyt” (vagy ha ez nem megy, Szekfű gyűjtse össze ezt az összeget).¹¹ Ám Szekfű különös módon nem haragudott meg rá igazán, még az 1937-es *Ede megevé ebédem* című ellene írt nagyon súlyos Szabó-pamflet után sem.¹²

Ami a korabeli magyar történettudományt illeti: a vezető öt „legnagyobb” történész – életkoruk szerint felsorolva –: Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula, Hóman Bálint, Hajnal István és Mályusz Elemér erős öntörvényvel alakítja pályáját, s a maga helyén és lehetőségei szerint szervezi s igyekszik befolyásolni a szakma életét. Domanovszky a legszelídebb, aztán talán Hajnal. Szekfű érzékeny. Mályusz nehéz ember. Hóman szívélyes, joviális. Az egyetemen s a szakma különböző terein, folyóiratokon keresztül – akaratlanul is – folyamatos köztük a szakmai kapcsolat. Még ha hosszabb ideig látszólag szünetel, akkor is. Az emberi kapcsolatok itt alá vannak rendelve a szakmaiaknak. Legfőképpen a világtérbeli eltérések, különbségek dominálnak. Ennek rendelődnek alá a polgári, az emberi érintkezés éppen alkalmazott formái, a légkör, az emóciók. Meggyőző bizonyítékokat találunk minderre, ha az öt legnagyobb, legalábbis legnevezebb történész néhány akkori levelébe belepillantunk.¹³

9 I. m. 450–451.

10 Vö. Szabó nyilatkozatával Szekfű Bethlen Gábor című monográfiájával kapcsolatban. = *A Mai Nap*, 1929. dec. 15.

11 Szabó Dezső levele Szekfűnek, [Kelt. n.] Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. G 628.

12 Vö. Bisztray Gyula: *Néhány személyes emlékem Szekfű Gyuláról*. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 635/65.

13 Szekfű talán legszebb szakmai barátsága és emberi tisztelete a jeles egyháztörténész, pannonhalmi bencés szerzetes, egykori tanítványa, Vanyó Tihamér iránt nyilvánult meg. Őszintén és támogatólag érdeklődött továbbá a közmegebecsülésnek örvendő győri levéltáros Házi Jenő akadémikus személye és munkássága iránt is. (Részletesebben ld. Molnár Antal: A magyar katolikus egyháztörténet-írás megújulási kísérlete a két világháború között. Szekfű Gyula és Vanyó Tihamér barátsága. In *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. 79–90., valamint Dominkovits Péter: Egy kevésbé ismert mester és tanítvány kapcsolat. Adatok Házi Jenő és Szekfű Gyula tudós-barátságához. In *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. 229–237.) Jó kapcsolatot ápolt Szekfű a nagy tekin-

A *Magyar történet* szerzőpárosa („Hóman-Szekfű”) az értelmiségi köztudatban együtt, egy szinten és egy rangban szerepelt. A valóságban Szekfű szakmailag legtöbbször más úton járt, habár Hóman mint politikus, miniszter, országgyűlési képviselő is igyekezett a szakmára figyelni. Fönnmaradt levelezésük¹⁴ és szakmunkáik¹⁵ híven tükrözik e két párhuzamos, majd eltérő szakmai és politikai pályát. Szekfű még Bécsben levéltáros, Hóman az Egyetemi Könyvtár őre. Majd a Nemzeti Múzeum Könyvtárának igazgatója, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, egyetemi tanár (először Marczali Henrik helyén 1922-től), akadémikus, Szakmai és bizalmi emberként tagja a Magyar Szemle Társaság választmányának (1933-ig elnöke). 1932-től kultuszminiszter. Évtizedekig szívélyes ez az elsősorban szakmai kapcsolat. (Szekfű időnként kifejezi szokásos, néha elérzékenyülő személyes háláját). A húszas évek végétől a nagy, leginkább ismert „folytatásos” munkájuk (*Magyar történet*), illetve a szintén nagyon fontos szellemi közös ügy, a *Magyar Szemle*, majd később a *Magyar történet* rövidített, idegen nyelvű kiadásának évekig tartó viszontagságai (Hóman részét Deér József, Hóman volt tanítványa¹⁶ rövidíti, írja át), aztán az *Egyetemes történet* (a harmadik szerkesztő Kerényi Károly) közös szerkesztése (számos megpróbáltatással: Szekfű sokat panaszkodik Váczy Péterre) áll a levelezés homlokterében. Mint valamennyi pozíciójában Szekfű most is folyamatosan kér, javasol, s igyekszik (volt) tanítványait szakmailag és egzisztenciálisan jobb helyzetbe hozni. (Ember Győzöt, Csapodi Csabát, a szegedi fiatal néprajzos Ortutay Gyulát s másokat.) Levelezésük egészen 1943. május 25-ig folyamatos és szívélyes. (Ezen a napon írta ugyanis Szekfű – ekkor bölcsészeti kari dékán, Hóman már nem miniszter – ominózus levelét, mely robanásszerűen vitte szét addigi viszonylag jó kapcsolatukat.)¹⁷

Domanovszky is, Szekfű is magas pozícióban levő, befolyásos történész szakember és szerkesztő egyéniség. Jól tudják mindketten, hogy a szakmában sok

télyű debreceni egyháztörténész, egyetemi tanár, akadémikus (1938-tól püspök) Révész Imrével is. Erről ld. Erős Vilmos – Gyimesi Pálma: Ifjabb Révész Imre levelei Szekfű Gyulához. In *Lymbus*, 2009, 233–257. Ld. még Barcza József: *Révész Imre, az egyháztörténész = Confessio*, 1989/3, 25–31.

- 14 Szekfű Gyula levelei Hóman Bálintnak, OSZK. Kézirattár, Fond 15/1474. Hóman Bálint levelei Szekfű Gyulának és viszont, Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628 és G 635. Hóman Bálint egyes leveleinek másolatai Szekfű Gyulának, OSZK. Kézirattár, Fond 15/1877.
- 15 Szakmai ismeretségük régi eredetű: a *Serviensek és familiarisok* című Szekfű-munkát 1913-ban Hóman recenzálta a *Századokban*. (1913/7. füz. [szept. 15.] 540–545.) Ld. még Dénes Iván Zoltán: Hóman Bálint és Szekfű Gyula kapcsolata, 1913–1946. In *Történeti áttértékelés. Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2011, Ráció, 202–216.
- 16 Vö. Deér József emlékezete. *Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumán*. Szerk. Koszta László. Szeged, 2006, JATE.
- 17 Az akadémiai nagyjutalmat nem Hóman – akit pedig a szakmai bizottság Domanovszky elnökletével korábban javasolt –, hanem Szekfű kapta. Hóman az *Egyetemes történet* új kiadásának címlapjáról (mint szerkesztő) le akarta vetetni a nevét Szekfűé mellől, mivel – állítólag – Szekfű túl sokat politizál. Erre a hírre Szekfű keményen a szemére hányja Hómannak mint volt miniszternek a pártpolitizálását az utóbbi tíz évben, amely számára elfogadhatatlan (Szekfű levele Hómannak, 1943. máj. 25. OSZK. Kézirattár. Fond 15/1474/63).

múlik azon, hogy ők ketten milyen értékek mellett állnak ki, legyenek azok szemléleti, eszmei, szakmai vagy személyes értékek. (Az egyes kollégák vagy jelöltek, tehát egyes személyek támogatásai fontos részletei ennek a levelezésnek. A tízes évek óta tartották így a kapcsolatot, s csak a háborús negyvenes években szakadt meg levelezésük.) Mint cseppben a tenger úgy tükröződik ezen levelekben a nehéz, de kötelező feladat: a két jeles történész konfliktusos egymást vállalása. Például a Szekfű-féle *A tizenhatodik század* és *A tizenhetedik század* című nagy köteteknek Domanovszky-recenziója nyomán 1931 tavaszán.¹⁸ Domanovszky udvariasan beharangozza Szekfűnek a hírt, már megírt kritikájának hamaros megjelenését: „felfogásunk igen lényegesen eltér egymástól”, írja, de éppen ezért teszi közzé a magáét, s szívesen közölné ugyanott Szekfű válaszát.¹⁹ Szekfű örömmel várja a *Századok* szövegben forgó számát – ez már (miként jelzi) a második megtiszteltetés *A száműzött Rákóczi* kritikája után –, de miután elolvasta az elemzést, csalódottan reagál. (Korábban baráti, sőt meleg hangú levelekben érintkezett Domanovszkyval.) Köszöni, elolvasta, a kritikai észrevételek nem bántóak, válaszolja. Jóllehet: „Hogy mint az én könyveim nem tudtak Téged meggyőzni, úgy a Te bírálatod sem tudta az én eddigi felfogásomat megváltoztatni: ez emberi dolog, amit egymásnak természet szerint megengedünk.” Azt viszont igen sajnálja, hogy Domanovszky a bírált könyveknek csak „egy negyedével” foglalkozott, és megvallja lényeges hiányérzetét: „s bár a többi: gazdasági, nemzetiségi, stb. fejezetről kedves komplimentet mondtál, mégsem kaptam meg azt, amit hiába várok régóta, és azt hittem, hogy Tőled megkapok: ezeknek a nem-politikai fejezeteknek bírálatát”. Erre pedig nagy szűkösége lett volna, ugyanis ezeket a korszakokat illetően néhány területen (például „mezőgazdasági kultúra”) nem voltak meg a felhasználható előtanulmányok. „Meg vagyok győződve, hogy ezen fejezeteknek Tőled való kritikáját bizonyosan a magamévá tettem volna...” Nem óhajt nyilvánosan reflektálni Domanovszky bírálatára, mindenestre „meleg köszönetet” mond.²⁰ Domanovszky békülékenyebb, Szekfű elhárítóbb. Talán érzékenyebb is.²¹ 1937 őszén szemrehányást tesz, úgy látja, Domanovszky neheztel rá. Pedig meg kellene értenie: ő nem jár se előadásokat tartani, se nem vesz részt fogadásokon, idegen történészekkel sem társalog szívesen. Kéri, értse meg őt, hiszen barátságuk jó, megmaradt az évek hosszú során.²² Válasz: „De ha bizonyos pontokban nehezen is értjük meg egymást, azt hiszem, a lényegben mégis sokkal közelebb állunk

18 A *Századok*nak ez a Domanovszky-cikket tartalmazó száma 1930/9–10. (okt.–dec.) impresszummal 1931 tavaszán jelent meg.

19 Domanovszky levele Szekfűnek, 1931. ápr. 9. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628.

20 Szekfű levele Domanovszkynak, 1931. ápr. 25. Akadémiai Könyvtár. Kézirattár, Ms 4527/299.

21 Volt is rá oka, hiszen Domanovszky elég élesen megbírálta Szekfű történetírói szemléletét a Hóman szerkesztette *A magyar történetírás új útjai* című tanulmánykötetben megjelent Politikai történetírás című esszéje alapján (= *Századok*, 1931/7–8, 273–279, valamint a Magyar történet következő kötetéről is tett bíráló megjegyzéseket (= *Századok*, 1933/7–8, 308–315).

22 Szekfű levele Domanovszkynak, 1937. szept. 15. Uo. Ms 4527/312.

gondolkodásban egymáshoz, semhogy ezek az ellentétek egymástól elszakíthatnának bennünket.”²³ Szép pillanatok ezek, s később Domanovszky és felesége levélben köszöntik Szekfút – 1943 májusában – 60. születésnapján. (Tehát akkor, midőn az akadémián éppen a Domanovszky elnökölte kiküldött történelemszabotság korábbi javaslatával szemben nem Hóman, hanem Szekfú kapja a nagyjutalmat.)

Hajnal István mint kinevezett egyetemi tanár 1930 óta volt Szekfú közelében az egyetemen. Az idősebb kolléga már korábban fölfigyelt rá, becsülte munkáját, s kedvelte egyéniségét. (Élénken élt benne például Hajnal dícsérő recenziója az ő *Bethlen Gábor*áról a *Napkelet* 1929. febr. 15-ei számában.) A szakmai érdeklődés és módszerek, a történetírási ideológia tekintetében Hajnal persze egészen más, mint Szekfú, de eltér Mályusz és Domanovszky iskolájától is. Komoly szociológiai, egyetemes történeti, technika- és írástörténeti érdeklődése, szellemtörténeti szkepticizmusa erős szakmai karakterre teszik.²⁴ Nyitott és barátságos. A húszas évek közepétől vannak levélkapcsolatban. Próbálja elmagyarázni Szekfűnek a *Századok* szerkesztési elveit (nem sok sikerrel: Szekfú egyetlen írást sem adott a történelem szakma első számú folyóiratának). A fő kérdés az „új irány”, vagyis a szellemtörténeti vonal előretörése, térnyerése, amelynek a túlzásait – írja Hajnal – valóban bírálják, de ezzel nem ártottak a szakmának. Sőt. Szekfűről is alapvetően elismerő hangon írtak. „Aki egyszer a Te munkáidnak ízét érezte, annak hiába kínálgatunk régi holmit. Dom.[anovszky] is ezen a véleményen van, s mert természetesnek találja, azért nem ír róla.” Ő maga személy szerint – írja Hajnal – híve Szekfű új irányának.²⁵ Szekfű idegenkedik Hajnalnak a *Századok*nál végzett szerkesztői munkájától, nem is vállalkozik az ottani együttműködésre (Mályusz és Hajnal felkérték, hogy írjon tanulmányt a folyóiratnak Görgeyről). Mindazonáltal óvja ifjabb kollégáját az érzékenykedéstől, ő, Szekfű továbbra is mellette van, s barátsággal van iránta.²⁶ De nem értenek egyet Mályusz megítélésében sem. Hajnal hangsúlyozza, hogy ő Mályusz barátja és híve, sőt be akarja hozni az egyetemre. Egyik levelében Szekfű feltételezett félelmét magyarázza (előre) ezzel kapcsolatban: „bizonyos mérvű izoláltságot hozna számodra, s főleg a szellem számára, amit Te képviselsz”. Pedig, teszi hozzá, Mályusz is elismeri Szekfű új irányának jelentőségét, csak éppen kritikus vele szemben.²⁷ Hajnal a nyilvánosság előtt is elismerően nyilatkozik Szekfű szakmai jelenlétének fontosságáról. Mint az 1936-ban megjelent (a Hóman-

23 Domanovszky levele Szekfűnek, 1937. szept. 19. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628.

24 Ld. ezzel kapcsolatban Glatz Ferenc: Hajnal István történetírása = *Valóság*, 1988/3, 52–69. Hajnal István: *Technika, művelődés*. Bp., 1993, Vál. s. a r., bev., jegyz. Glatz Ferenc. VIII–XLII. Lakatos László: *Az élet és a formák. Hajnal István történelemszociológiája*. Bp., 1996, Új Mandátum. Romsics Ignác: Mályusz, Hajnal és Szabó: utak a társadalomtörténethez. In uő.: *Clio bűvöletében*, 322–337.

25 Hajnal levele Szekfűnek, 1931. dec. 18. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628.

26 Szekfű levele Hajnalnak, 1932. febr. 10. Akadémiai Könyvtár. Ms 5385/400.

27 Hajnal levele Szekfűnek, 1933. ápr. 29. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628. (Mályuszt 1934-ben nevezték ki egyetemi tanárnak.)

Szekfű-Kerényi szerkesztette) *Egyetemes történet* III. kötetének szerzője a kötet végén „hálás köszönetét fejezi ki Szekfű Gyula egyetemi tanár úrnak, az Egyetemes Történet szerkesztőjének. Bonyolult tudományos problémák önálló megoldásával kísérletezve állandó erkölcsi támasz volt számára az ő megértő érdeklődése.”²⁸

Aligha voltak alkalmasak az efféle nyilatkozatok egymáshoz terelni az egyre nehezebben terelhető: Szekfű Gyula a harmincas évek végére s még inkább a negyvenes évek elejére a szakmán belül némileg, majd erősebben elszigetelődött, személyes fájdalmai, rossz érzései, talán még képzelgésai is nagyobbodtak, vádaskodásai szaporodtak. Mindezen érzéseit már 1933 tavaszán részletesen feltárja hajdani mesterének, Angyal Dávidnak (akivel addigra már szintén hullámzó a kapcsolata, s akitől talán a legjobban esett volna neki a dicséret). A szóban forgó levél – többek között az alábbiakat tartalmazza. „Vajjon ki és hol, mely nyilvánosság előtt beszélt Rákóczi-könyvem óta barátságosan írásműveimről? Az Akadémiában a publicisztikai pályázatnál azt mondták, hogy a Három Nemzedék történeti mű, a történeti művek áttekintésénél ezt és a Staat Ungarnt a publicisztika körébe utalták, – a Fontes-kötetek közül a Lukinich Szatmári békéjét tüntették ki, az én Iratok a magyar államnyelvhez-emet tekintetbe nem vették, – a Századokban eddigi köteteimet azzal intézték el, hogy Domanovszky megírta, hogy szerinte Zápolyai a jó magyar, és hogy én Habsburg-párti vagyok (most talán Tanár Urhoz hasonlóan az disgustálhatja a következő bírálót, hogy Kossuth-párti vagyok). Valóban nem vagyok elkényeztetve szaktársaim részéről. Senki sem tartja érdemesnek komolyan foglalkozni azzal, amit mégis én hoztam ki: a barokk-korral, a rendi nacionalizmussal, a török korabeli és azt követő nemzetiségi viszonyokkal, – mindenkinek elég az, hogy ez vagy az nem tetszik könyveimben.”²⁹ Fájdalmas számára (még évek múlva is), hogy Angyal a háromrészes Bethlen-tanulmányában (1929–30-ban) nem hivatkozott az ő Bethlen könyvére.³⁰ Ennek a levelezésnek (Szekfű több mint 300 levelet írt Angyalnak, ő csaknem ugyanannyit neki) hosszú éveken keresztül a sértettségérzés az egyik vezető témája. Szekfű rendkívül érzékeny, szomjazik a dicséretekre, ám

28 *Egyetemes történet négy kötetben. A Magyar Szemle Társaság megbízásából szerkesztették Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly. Harmadik kötet: Újkor. Bp., 1936, Révai Irod. Int. Rt., 617.*

29 Szekfű Gyula levele Angyal Dávidnak, 1933. márc. 9. Akadémiai Könyvtár. Kézirattár, Ms 805/60. (A témakörrel kapcsolatban ld. Pál Lajos informatív tanulmányát: Egy folyóirat a történešszviták keresztüzében. *Századok* (1931–1943) = *Századok*, 2015/1, 33–86. Elsősorban: 52–56.) Ld. még R. Várkonyi Ágnes: Angyal Dávid, a történetíró. In *A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról*. Szerk. Császtvay Tünde, Halász Ferenc, Ujváry Gábor. [Bp.], 2009, Argumentum, 69–95. Uő.: A pályakezdés esélyei. Szekfű Gyula levelezése Angyal Dáviddal. In *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2011, 35–57.

30 Szekfű levele Angyalnak, 1935. okt. 31. I. h. Ms 805/97. Angyal tanulmányosorozata: Adalékok Bethlen Gábor történetéhez = *Századok*, 1929/9–10 (okt.–dec) 353–364; 1930/1–3 (jan.–márc.), 465–485; 1930/4–6 (ápr.–jún.), 577–606. Mindazonáltal Angyal finoman érzékelteti, hogy mi-
ben nem ért egyet Szekfű felfogásával.

úgy érzi, nem kapja meg az őt megillető megbecsülést, miközben mindenki másban hibát keres, másokat bírál. A harmincas évek közepén bekerítve érzi magát. „Jobbról és balról egyformán támadtatva, turánitól, hitleristától, olyan időt élve, amikor egyrészt műveletlen elemek, másrészt személyes ellenségeim vannak közel a hatalomhoz, olyan idők elé nézve, amikor, ha egyszer Hóman elmegy, nem tudja az ember, taníthat-e egyáltalán; amikor tehát 30 éves munka után azt sem tudja az ember, lesz-e esetleg fizetése vagy nyugdíja, – amikor az Akadémiában és minden más hivatalos intézményben nulla az ember, akitől azt várják, hogy meg legyen hatva, ha József főherceg történetírói érdemeivel említik egy sorban [...]”.³¹

A Mályusz Elemérrel folytatott hosszadalmas, súlyos, szakmai és emberi polémiájának addigi³² és a negyvenes évek eleji fejezetei igen keserűvé tették Szekfűt. Tudni kell azt is, hogy Mályusz amellet, hogy valóban „nehéz ember” volt, mély sérelmet hordozott Szekfűvel (egykori professzorával) szemben már – legalább – 1928 óta. Az történt ugyanis, hogy Szekfű fölkérte társszerzőnek – Teleki Páltól kapta a megbízást – a „vörös emigráció” történetének megírására. S míg Mályusz nagy energiákkal csak ezen dolgozott, Szekfű nem írta meg a maga részét, sőt – Mályusz emlékezése szerint – lekezelően, gúnyosan bánt vele. „Nevetséges figurának éreztem magamat – írta emlékirataiban Mályusz –, akin megérdemelten kárörvendhet bárki. Szekfűt ekkor ismertem meg, és ugyanekkor ábrándultam ki belőle egész életemre.”³³ Mályusz Szekfűnek írt levelei rövidke, tartózkodó és tárgyyszerűen hűvös modorban íródtak.³⁴ Szekfű az aktuális szakmai vitájuk közben a nagy tekintélyű mester és kolléga, Angyal Dávid előtt is minősíti Mályusz emberi gyengeségét. Többek között ezt írja: „Ő most egyszerre két posztamenset épít maga alá: a protestánst és a Gömbös-féle reformmagyart, s ebben a két minőségében becsült le engemet. Többet nemcsak hogy válaszolni nem fogok neki, de el sem olvasom további polémiáját.”³⁵

Kitűnően alakult viszont kapcsolata és szövetsége egy ugyancsak egyetemi kollégával, a sokáig piarista szerzetes Kornis Gyulával, aki 1920 és 1947 között

31 Szekfű levele Angyalnak, 1935. nov. 7. Akadémiai Könyvtár. Kézirattár, Ms 805/100 Az „egy sorban” említés arra vonatkozik, hogy az 1934. évi akadémiai nagyjuttalom jelöltjei között Szekfű is, József főherceg is szerepelt. (Ld. Jelentés az 1934. évi Nagyjuttalomról és a Marczibányi-mellékjuttalomról = *Akadémiai Értesítő*, 1934. ápr.-szept., 111–114.) Jelöltek voltak még: Angyal Dávid, Berzeviczy Albert, Hóman Bálint, Károlyi Árpád és Kornis Gyula. (A nagyjuttalmat a 81 éves Károlyi Árpád kapta.) Szekfűt igen melegen méltatja a „jelentés”, kiemeli a *magyar történet* IV–VII. kötetét, valamint az *Iratok a magyar államnyelvi kérdésének történetéhez, 1790–1848* című munkáját. (A bizottság elnöke Fináczy Ernő volt, tagjai: Domanovszky Sándor, Lukinich Imre, Eckhart Ferenc és Gombos F. Albin.)

32 Bővebben ld. erről Erős Vilmos: *A Szekfű-Mályusz-vita*. Debrecen, 2000, Csokonai.

33 Idézi Soós István: Szekfű Gyula és Mályusz Elemér *A vörös emigráció* című műve. In *A negyedik nemzedék és ami utána következik*. 248.

34 Mályusz levelei Szekfűnek. Ld. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628.

35 Szekfű levele Angyalnak, 1936. szept. 30. Akadémiai Könyvtár. Kézirattár, Ms 805/115.

folyamatosan tanított a budapesti bölcsészkaron, egy ideig dékán, rektor. A filozófia (pedagógia, pszichológia) professzora, akadémikus, politikus (1927 és 1931 között Klebelsberg államtitkára, egy időben a képviselőház alelnöke).³⁶ Szekfűnek a *Magyar Szemle* megalapítása utáni első dolgai közé tartozott, hogy bevonja őt a folyóirat munkájába. Kornis azonnal bekapcsolódik, és állandó munkatársa a folyóiratnak.³⁷ Leveleiben folyvást dicséri Szekfút, már-már hízeleg neki, ami jólesik Szekfűnek. Levelezésük – Szekfű részéről – sokáig főleg a *Magyar Szemle*-cikkek és szerkesztői töprengések körül forog. Nagy tetszéssel nyilatkozik Kornis kétkötetes tanulmánygyűjteményéről, az 1927-ben megjelent *A magyar művelődés eszményei* című munkáról. (Kornis viszont dicsérte korábban Szekfű nagy bevezetőjét az *Iratok a magyar államnyelvi kérdésének történetéhez, 1790–1848.*)³⁸ Az *államférfi természetrajza* címmel Kornis egy másik könyvét Szekfű maga recenzálja a *Magyar Szemlében*.³⁹ Szívből gratulál rektorra választásához: „végre Benned megkaptuk azt, aki hivatott a mi vezetésünkre és az Egyetem méltó képviselőjére”.⁴⁰ Kornis sem marad adós a dicsérettel: mikor Szekfút a Kisfaludy Társaságba egyhangúlag beválasztják, ekként gratulál: „Mert mindegyik tudja és érzi, micsoda nagy érték vagy Te az egész nemzet számára.”⁴¹ Barátságuk az évek során elmélyül, s mikor Szekfű 1938 elején a Városmajor utcai János szanatóriumba kerül (vesebetegséggel és trombózisos tünetekkel kezelik, gyógyító orvosa Haynal Imre professzor, akinek érdekében Szekfű Serédi hercegprímásnál is közbenjárt); Kornis megüzeni intézkedését: előre megkapja a honoráriumot (a levél margóján meg is van jelölve az összeg: 5 ezer Pengő) egy megírandó egyetemtörténetre, s a minisztériumot is segélyfizetésre ösztönzi. (Jóllehet – jelzi Szekfű – az egyetemtörténetet esetleg csak évek múlva tudná megírni.)⁴² A nyár folyamán Kornis a *Kölcsey Ferenc világnézete* című könyvét küldi Szekfűnek, aki még mindig a szanatórium fekvő betege.⁴³

36 Ld. Somos Róbert: Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában = *Valóság*, 2003/2. 63–79. Továbbá: Hell Judit – Lendvai L. Ferenc – Percz László: *Magyar filozófia a XX. században*. Első rész. Bp., 2000, Áron, 219–232.

37 Kornis már a legelső számban (1927. szeptember, 66–70) szerepelt *A módszeresen vizsgált hazafiság* című írásával. (A Kornis Gyulának írott Szekfű-levelek lelőhelye: Akadémiai Könyvtár. Kézirattár, Ms 951.)

38 Kornis levele Szekfűnek, 1925. nov. 1. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628. Az 1930. január 7-én kelt levelében a Szekfűtől megküldött *Magyar történetnek* a 17. századról szóló kötetéről azt írja, hogy nagyobb ajándéka alig lehetett volna karácsonyra.

39 Szekfű Gyula: Az államférfi természetrajza. (Kornis Gyula: Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata) = *Magyar Szemle*, 1933. december, 383–386.

40 Szekfű levele Kornisnak, 1935. máj. 10.

41 Kornis levele Szekfűnek, 1938. febr. 2.

42 Levele Kornisnak, 1938. febr. 10.

43 Levele Kornisnak, 1938. júl. 9. Barátságuk a negyvenes években is tartott, Szekfű mindkét akadémiai székfoglalóján Kornis mondott laudációt.

Babits Mihállyal már korábbról ismerték egymást,⁴⁴ s a húszas évek közepétől ápoltak gazdag s mindvégig tapintatos barátságot.⁴⁵ (Barátságuk érzelmi hátterét színezték családi körülményeik hasonlóságai: egy esztendőben születtek, ugyanaz a délkelet-dunántúli táj vette őket körül gyerekkorukban, mindkettőjük apja jogi pályán tevékenykedett, meghatározó élményük volt a katolicizmus, miként – tanárként is – a magyar középosztály mindinkább gyengülő állapota.) 1926 szeptemberében Szekfű a „Napkelet Könyvtára” rangos sorozat számára szeretné Babitscsal lefordíttatni Machiavelli *Il Principe* című munkáját.⁴⁶ Babits erre nem vállalkozott, de 1927 őszén küldi a *Halálfiái* című nagy regényét.⁴⁷ Szekfű kapacitálja: legyen a *Magyar Szemle* szerzője, ám Babits kitér ez elől (igaz, Szekfű is csak egyetlen cikkével szerepelt Babits folyóiratában, a *Nyugatban*). Hosszú éveken át összefűzte munkájukat a Baumgarten-díj (-jutalom és -segély) ügye: Babits mint az egyik kurátor, Szekfű mint a Baumgarten Alapítvány tanácsadó testületének tagja; sokat töprengtek és sokat leveleztek egy-egy döntés előtt és körül. (Szekfű szép szokása volt, hogy figyelt – itt is – a nehéz helyzetben levő ifjabb kollégákra: például Schoen Arnoldra, a Fővárosi Levéltár főlevéltárosára vagy Iványi-Grünwald Béla tehetséges történészre, de még annak festőművész apjára is.)⁴⁸ Természetesen megküldik egymásnak frissen megjelent műveiket: Babits az *Amor Sanctust* (majd az *Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom* című könyvét), Szekfű a *Magyar történet* egyes köteteit. Babits el van ragadtatva barátja történetírásától. „Sajnos nem találkozhattunk egész télen át, s így nem volt alkalmam megmondani, mily izgalommal és elragadtatással olvastam a nyáron a XVIII. századról szóló gyönyörű kötetedet. Éppoly izgalommal vettem most kezembe a XIX. századról szólót. Már nagy részét elolvastam, s nagyon szeretném fölhasználni az alkalmat, hogy (ha laikus módon is) befejezett hatalmas művedről magam írhassek valamit a *Nyugatban*. Nekem magának még magyar történeti munka talán sohasem adott annyi élvezetet, tanulságot és problémát, mint történetírásunknak ez az igazán monumentális alkotása, amellyel Te ajándékoztál meg bennünket. Nem is említve azt a művé-

44 1917 nyarán Babits Bécsben meglátogatta Szekfűt, aki ekként számolt be erről Horváth Jánosnak. „Múlt hóban itt járt Babits Mihály, meglátogatott mint kartársát közmegegyezésben. Együtt voltunk két délután. Nagy hibája, h. nem iszik. De kitűnő férfiú. Csak ne ülne fel nemzetközi (és nemzeti) demokráciának. B. szept.-ben átveszi a Nyugat szerkesztését [...] Újabb felszólítás belépésre, mit köszönettel fogadtam.” (Szekfű Gyula levele Horváth Jánosnak, [1917] aug. 8. Akadémiai Könyvtár. Kézirattár, Horváth János hagyatéka. – Mint tudjuk, Szekfű nem lett a *Nyugat* munkatársa, mindössze egyetlen írása jelent meg ott.)

45 A Babits és Szekfű közötti levelezés feldolgozását ld. Monostori Imre: „Hisz régesrégóta tudom, mennyire ugyanazon vonalban haladunk” (Babits Mihály és Szekfű Gyula levelezése). In uő.: *Próbaíróások. Tanulmányok, dokumentumok, kritikák*. Bp., 1997, Széphalom, 9–36. Források: OSZK. Kézirattár. Babits-hagyatéka, Fond III, 1195–1196. és Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628.

46 Vö. Monostori Imre: i. m. 14.

47 A *Halálfiái* Szekfű-inspirációit (a *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története* hatását) mutatja be Rába György: *Babits Mihály*. Bp., 1983, Gondolat, 238–240.

48 In *Próbaíróások*, 22, 29.

szetet, amellyel a könyvet külső előadásában is élvezetessé és nemessé tudta tenni.⁴⁹ Szekfű (1936 őszén) elküldi a Mályusszal éppen aktuális vitája megjelent szövegét, melyre Babits újra megvallja erős kötődését: „talán jó néven veszed, ha külön is megírom, mennyire veled vagyok mint hű olvasód és régi tisztelőd, ebben és más dolgokban is, mily mélyen hatottak rám írásaid, s mily változatlanul hívednek és barátodnak szeretném magamat számítani”.⁵⁰

A *Nyugat* egy másik fontos személyisége, Schöpflin Aladár szintén régóta elkötelezett Szekfű Gyula munkássága mellett. (A száműzött Rákóczi ügyében annak idején többször megszólalt a *Nyugatban*.) Megjelent levelezésük segítségével tisztábban láthatunk Szekfű és a *Nyugat* működésének egészét tekintve is.⁵¹ Schöpflin 1914-ben szövetségest lát Szekfűben, többször hívja a *Nyugathoz*, mely hívásokat Szekfű elhárítja. Sőt nem méltányolja kellőképpen a liberális-radikális védelmet A száműzött Rákóczi-ügyben. Schöpflin neheztel ezért: azt magyarázza neki, hogy Magyarországon az igazi „kovász” Ignotusék és Jásziék köre (1916. május 17.). Nem alakul közöttük valódi barátság később sem (persze, dedikált köteteket azért váltanak), sőt levelezésük (amely 1942-ig tart) hosszú évekre kétszer megszakad. Az 1937-ben megjelent magyar irodalomtörténetében Schöpflin elismerően (bár röviden és meglehetősen általánosságban) ír a „Hóman-Szekfűről”. „Az irodalom szempontjából is jelentős alkotás a magyar nemzet történelmének ez a nagyarányú szintézise, melyben Hóman Bálint és Szekfű Gyula revideálták a szellemtudományi módszer szerint történelmünk hagyományos képét. Ez a nagy mű közvetve és közvetlenül észrevehető hatással van az irodalomra is.”⁵²

Szerb Antal nagy sikerű (Baumgarten-díjas) munkájában, az először 1934-ben (két kötetben) megjelent *Magyar irodalomtörténet*ben az egyes fejezetek vagy részfejezetek történelmi problémáit és történelmi háttérét megvilágítandó számos esetben Szekfű Gyula *Magyar történetére* utalásokkal tájékoztatja az olvasót, s gyakran idéz is tőle. Azaz: elfogadja történelemszemléletét (legalábbis nem

49 I. m. 25. (A *Nyugat* 1933. aug. 1-16. számában Babits a „Könyvről könyvre” rovatban – *Zárójel és historikus* címmel – méltatta Szekfű történetírását.)

50 I. m. 28. A Babits halála után közvetlenül kiadott *Babits emlékkönyv*ben megjelent rövid méltatásban – *Temetés után* – Szekfű lírai és transzcendens elemekből felépített nekrológban emlékezik. Többek között ezzel a mondattal. „Nem tudom, mások is így találták-e: én a barátság, szeretet és sorsközösség mellett sohasem éreztem az ő közelségét másként, mint hogy megadatott szemlélnem egy magasabb szférákban élő embert, aki jobb és tisztább, világosabb és objektívebb szellem, mint mi vagyunk.” (In *Babits emlékkönyv*. Szerk. Illyés Gyula. [Bp.] (1941) *Nyugat* Kiad. és Irod. Rt. 135–136.) Ld. még Kabdebó Lóránt: Babits és Szekfű – párhuzamos olvasatban = *Új Forrás*, 1984/4 (aug.), 57–64, Gróh Gáspár: Egymást metsző körök. Tűnődések Babits és a *Magyar Szemle* kapcsolatáról = *Magyar Szemle*. Új folyam, 1997/11-12, 60–70.

51 Balogh Tamás: „...a fojtó állapotból kedves levele mentett meg”. Schöpflin Aladár és Szekfű Gyula levelezése = *Irodalomtörténet*, 2002/3, 361–381. Szekfűről a *Nyugatban* Schöpflin írt a leg több-ször. Balogh Tamás közli továbbá a Szekfűről a *Nyugatban* megjelent cikkek leírását. Ld. még: *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*. S. a. r. és jegyz. Balogh Tamás. Pécs, (2004), Pro Pannonia.

52 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a 20. században*. Bp., 1990, Szépirodalmi, 394.

vitázik vele). Könyvének záró, „A mai irodalom” alcímű részében külön is foglalkozik Szekfű Gyula történetírói és írói munkásságának jellegzetes újdonságaival.⁵³ Úgy fogalmaz, hogy 1919 után az antiszemitizmus tette népszerűvé a kor két legkiemelkedőbb íróját: Szabó Dezsőt és Szekfű Gyulát, kiknek munkásságában azonban az antiszemitizmus „csak átmeneti és részletkérdés volt”.⁵⁴ Olyan érzelmi erő, amelyben „az új nacionalizmus” tört felszínre. Szekfű az értelmiségi fiataltság vezérévé vált, folytatja Szerb. Modernebb volt, mint Szabó Dezső, mivel kezdettől fogva az új tárgyilagosságot képviselte. „A Rákóczi-könyv ellen támadt példátlan felzúdulást is már az okozta, hogy tárgyilagosan beszélt olyan dolgokról, melyekhez addig csak meghatottsággal lehetett közeledni. Azóta is minden műve az igazmondás diadala olyan területeken, melyeken előtte nem lehetett tisztán látni a kötelező illúziók miatt. A Három Nemzedék, melylyel a száműzött tudós az élite élére került, a XIX. századra vonatkozó illúziókat foszlatta szét, a magyar liberalizmus megértő és nem dicsőítő rajza által.” Azaz Szerb Antal megszorítások nélkül vállalja Szekfű liberalizmuskritikáját és a XIX. századra vonatkozó rajzát. Majd azzal folytatja, hogy „Szekfű tárgyilagossága a legszorosabban összefügg bizonyos dezilluzionista hajlandósággal. Kétkelkedik minden történelmi tanításban, mely ’átment a köztudatba’. Szereti megmutatni, hogy minden másképp volt, mint ahogy általában gondolják.” (S itt néhány közismert, érdekes példát sorol fel Szerb.) S mint író, mint hívő lélek? „Mai irodalmunk legösszetettebb alkotó-egyénsége. A szkepszis és ironia nem akadályozza meg, hogy hívő lélek ne legyen, a magyar történelemben levő vallásos értékekre senki sem mutatott rá oly szuggesztív módon, mint ő.” És Szekfű mint demokrata? „Paradox módon ő, a konzervatív szellem bajnoka, talán a legigazibb demokrata ma íróink közül – de változatlanul irtózik a jelszavaktól, az apriorisztikus látásmódtól.” S milyen író Szekfű? „Szekfű Gyula tudós és nem is népszerűsítő író, mégis beszélni kell róla mai irodalmunk vázlatában. Egyrészt mert stílusában, ironiájában, a történelmi események helyreállításában alkotó művészi értékeket valósít meg. Másrészt mert a jó történelmi könyvnek ma legalább is akkora olvasmány-érdekessége van, mint a szépirodalmi műveknek.” A „Hóman-Szekfű” (s még egy-két történelmi munka) „valószínűleg felveszik a versenyt a nagy regénysikerekkel. A kor egyik jellemző vonása, hogy a tudományosság erőt vesz a szépirodalmon.”

Szerb Antalnak ez a Szekfű-kepe kétségkívül idealizált, pontosabban szólva: eszményesített szellemi építmény. Annak valamennyi meggyőző elemével és összességében: erejével. Mindamellett – hiszen Szerb Antal-építmény – vonzó,

53 Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. II. köt. Kolozsvár, 1934, Erdélyi Szépművészeti Céh. Idézetek: 233–236. „A mai irodalom” alcímű részt e munka egyes újabb kiadásai – érthetetlen módon – elhagyták. Bisztray Gyula Szerb és Szekfű kapcsolatáról feljegyzéseiben számolt be. Vö. Közös fórumok. Szekfű Gyula és Szerb Antal. In *Akiktől ellopták az időt. Szerb Antal emlékezete*. Vál. és szerk. Wágner Tibor. Bp., 1996, Kráter Műhely E., 101–102.

54 A *Magyar Hírlap* 1934. jún. 17-ei számában ismerteti Szerb Antal művét. A cikk egyik részcíme: „Szabó Dezső, Szekfű Gyula és az antiszemitizmus.”

„megnyugtató” és hihető. Más irányból viszont könnyen támadható: egy másik – erős – eszmény jegyében, illetve érvrendszerével. (Miként ezek a támadások – látni fogjuk – nem sokkal később [részben már a Szerb Antal könyvének megjelenése után keletkezett szellemi és politikai események következtében] Szabó Dezső, Mályusz Elemér, Németh László, Féja Géza, Bajcsy Zsilinszky Endre részéről – különböző erővel, jelleggel s szinten – be is következtek.)

Németh Lászlónál el kell időznünk kissé: nem érthetjük meg ugyanis az 1939–1940-es nagy Szekfű elleni lobbanását anélkül, hogy pillantást ne vessünk az 1934 és 1936 között lappangva történetekre. Kezdetről fogva elismerésre kész teti történetírói teljesítménye, de viszolyogva szemléli Szekfűnek (és Babitsnak) a Bethlen-korszakban betöltött emblemikus szellemi hatalomként is értelmezhető pozícióját. 1934-ben még többször hivatkoznak egymásra pozitív értelemben: mindenekelőtt az ifjúság szerepéről, a népi művelődés és fölemelkedés, a paraszti tehetségek kérdéseit taglaló hírlapi disputákban.⁵⁵ Szekfű a *Három nemzedék* bővített kiadásában (1934) méltó figyelemre ajánlja Németh *Debreceni kátéj*ának a nemzethalált idéző vízióját, megállapítván a következőt: „Az a fiataltság, mely előtt felmerül a nemzethalál víziója, épp úgy elszakadt optimista elődjétől, mint száz esztendővel előbb Széchenyi a rendi világtól.” Németh még 1935 elején is el tudja képzelni a szerzői együttműködést a *Válasznál* Szekfűvel.⁵⁶ Ámde az 1935-ös országgyűlési választások utáni második Gömbös-kormány kudarcos reformprogramja (és a személyes találkozása – több más, a reformok szükségességében egyetértő író társaságában – Gömbössel) oly mértékben és oly „minőségben” fölkarvarja, hogy érzelmileg szakít a teljesen még most sem elutasított Szekfűvel, akit az egész hivatalos reformpropaganda egyik fő megtestesítőjének tart. (Az ellenszenvező momentumokat, a titkos neheztelést régebről hordozta Németh. Kezdődött azzal, hogy Szekfű – még a húszas évek végén – elzárkózott egy cikkének közlésétől a *Magyar Szemlében*, folytatódott a neki oly sokat jelentő *Tanúja* legelső számának szerinte súlyosan méltatlan megbíráásával [a Babits-féle *Nyugat* után] a *Magyar Szemlében*,⁵⁷ s tartott egészen Németh gondolkodásáig, világképéig az ellenforradalmi rendszerről, s ebben Szekfű [és szorosan mellette Babits] szellemi szerepéről, súlyáról, pozíciójáról,⁵⁸

55 Szekfű Gyula: Az ifjúság vezetői = *Budapesti Hírlap*, 1934. jún. 24., Uő.: A magyar östehetségek problémái = Uo. 1934. okt. 6. Németh László: A Magyar Rádió feladatai = *Tanú*, 1934. IX (nov.), 203. Uő.: Két sors közt = *Budapesti Hírlap*, 1934. nov. 11.

56 Németh levele Fülep Lajosnak, 1935. jan. 24. In *Németh László élete levelekben, 1914–1948*. 211.

57 Győry[i] János: Új Magyar folyóiratok = *Magyar Szemle*, 1933. szeptember, 47–54.

58 Vö.: „az a példátlan tekintélyhalmazódás, mely az utóbbi években Babits és Szekfű körül következett be, a Bethlen-kor tünete”. (Németh László: Nemzeti radikalizmus = *Tanú*, 1934. VII [febr.], 74.) Továbbá: „Ady, Móricz, Szabó Dezső az egyik oldalon, Babits, Kosztolányi, Szekfű a másikon: az ellentét elmélyült, de ki is éleződött [...]” (Uő.: Sznobok és parasztok = *Magyarország*, 1934. márc. 29.) Egyébként Szekfű Gyula is kritikusan szemléli Némethet. Például az 1935. július 23-án Ortutay Gyulának írt levelében (Ortutay elküldte neki az általa szerkesztett *Magyarságtudomány* című új folyóirat első számát) Némethnek az itt megjelent

többek között a *Magyar Szemle* és az értelmiségi ifjúság kapcsolatáról, Szekfű itteni velük kapcsolatos stratégiájáról.) Az 1935 júniusában befejezett esszékönyve, a *Magyarság és Európa* már a Szekfűvel való radikálisabb szembenézés kezdete. (Melyet nem követett azonnali radikális folytatás: Szekfű történetírói munkásságáról bő egy év múlva – megértően értekezik Németh.)⁵⁹ Mindenesetre sor kerül ebben az esszékönyvében egy szigorú (s tán kegyetlen) élve boncolásra: Szekfű közéleti rangjának értelmezésére. „Módszerének művészi újsága, a régi fölfogással szembe forduló fanyar kriticismusa példa és ellentét erejével vonzotta a legtehetségesebbeket. Az életösztön is neki kedvezett. Az átvett barokk-hajlam s bizonyos paradox öröm történelmünk fejtetőre állításában (a heroizmus kerül alul s az óvatosság felül) a fiatalnak megkönnyítette fiatalsága és érdeke összhangba hozását egy korban, melyet maga Szekfű nevezett el megvetően neobarokknak. Csakhogy Szekfű és a fiatalok közt volt egy félreértés. A barokk Szekfűnek a mélyösztönébe volt írva, ő a népszerűtlenségben is kiállt érte, s e restaurációs rend támogatását a 'mentsük, ami menthető' nyomott közérzetével vállalta. A fiatalok legtöbbször csak testétől idegen szerzetesi ruhát öltött vele magára, mely a restauráció szolgálatát megkönnyítette. Kissé meghökkentő volt, amikor a *Három nemzedék* függelékében éppen a *Magyar Szemle* szerkesztője bélyegezte meg a fiatalokat, akik az öregeknek kegyért, állásért behódoltak; de végre is egy ifjúkorában a közszellemnek be nem hódolt bélyegezte meg a behódoltakat. Egy ember hatása nemcsak egyéni értékétől függ, hanem a helytől is, melyről kiárad, s Szekfű Gyula, míg az ifjúság felkészültségét emelte, fájdalomatlanná tudta tenni gerincünkben a restauráció kívánta megroppanást.”⁶⁰

Ez a szöveg nagyon fáj Szekfűnek. Mégsem fordult azonnal szembe nyilvánosan Némethtel, ellenben bulvárosan lejárató cikket jelentetett meg róla. Györy János (aki annak idején ugyanitt a *Tanú* első számát is „elintézte”) a decemberi *Magyar Szemle*ben többek között azt írja, hogy Németh könnyed esszéista lehetne, ha nem keverne bele állandóan írásaiba tragikus tónust, ha nem mindenben a „magyar sorsot” keresné. Sikerének másik titka pedig, hogy annyi más író lerántott már, hogy most már őt is szidják. „Akit pedig sokat szidnak, az idővel dédelgetett kedvenccé válik.”⁶¹

Szekfű maga (mint kritikus, mint publicista) csak több mint egy évvel a *Magyarság és Európa* megjelenése után reagál Németh könyvére. Elismeri, de egyben le is kicsinyli Németh e kötetbeli teljesítményét: „művészi” konstrukcióként,

A magyarságtudomány feladatai című tanulmányát kommentálva fenntartásait fogalmazza meg: „a legkevésbé ragadott el Németh László” – írja. (Ld. *Kritika*, 1985/8, 10. Közli: Varga T. János.)

59 Vö. Utóhang Szekfű Gyula Magyar történetéhez = *Tanú*, 1936, I-II., 60–65.

60 Németh László: *Magyarság és Európa*. Bp., 1935, Franklin, 101. A szöveg alapján egyértelmű, hogy Németh itt nem Szekfű „gerinc elroppantó, megroppantó” szokását vagy tulajdonságát emlegeti, hanem képességét a *restauráció kívánta behódolás* miatti fájdalom *csillapítására*. (A félreértésről ld. Kovács Imre: *A Márciusi Front*. New Brunswick, 1980, Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei György Kör, 44.)

61 Györy[j] János: Ifjú nemzedékünk írói modora = *Magyar Szemle*, 1935. december, 342–348. Idézet: 345.

jelenségként és nem társadalomtörténeti esszéként értelmezi. A könyvnek a *Magyar Szemlé*t, Bethlent és saját személyét ért kritikáját elutasítja, s megvédi Tisza István politikáját is. Államvezetői alapelv, mondja, hogy a szociális gondoskodás csakis a szilárd politikai állandóság után következhet. Régi társadalmi bajainkért nem lehet Bethlen Istvánt felelőssé tenni. A magyar reformtábor valóban a *Magyar Szemle* köré csoportosult, s Szekfű ismét kinyilvánítja: „mi és közönségünk nem forradalmat, hanem 'convulsio nélküli' reformációt óhajtunk népünk számára!” Németh László láthatólag kivonult „szigetére”, „nagyot akar, de az ahhoz vezető eszközöket nem látja és nem akarja”.⁶²

Németh válasza gyorsan megszületett. Terjedelmes esszéjének a *Messziről* címet adja. A döntő momentum ebben az írásban: Németh László és Szekfű Gyula évtizedes (még folytatódó) vitájában itt zajlik le a fordulat: a Szekfű régi gátakat javítgató, a magyar kapitalizmust a katolicizmus éthosza szerinti reformgondolkodásával szembe az ő „protestáns szocializmusát” állítja. Mind a protestantizmust, mind pedig a szocializmust („minőségszocializmust”) lelki jelenségként értelmezi (azaz nem egyházként, illetve nem politikai dogmaként). Szorosan kötődött e fontos vita (elsősorban Németh részéről volt igazi vita és bírálat, egyben önmagát is ellenőrzően tisztázó gondolkodás) menetéhez a magyar középosztály újjáalakulásáról kialakult nézeteik ekkor már lényeges különbsége. Szekfű, mint láttuk, alapvetően a középosztályt tartotta mindig az igazi állam- és nemzetfenntartó bázisnak, amelynek szintjén készen kell állni, ahová „föl kell emelni”, be kell fogadni a polgárosodó parasztságot. Németh ezzel szemben a harmincas évek második felében már azt vallja, hogy az akkori középosztály menthetetlen, azaz nem jobbítható, nem újítható meg, tehát ő az onnan való kivonulást és új középosztály kialakítását tartja a fő társadalmi programnak. (Szekfű majd csak a negyvenes években jut el ugyanide.) Igen éles kritikát fogalmaz meg ugyanítt a középosztály állapotáról szólva a Szekfű-féle ifjúsági integrációs programra – legalábbis áttételesen – vonatkozathatóan. „Ez az ifjúság – írja – minden kenyéren elmegy vajnak, s ha különállásával tüntet, csak a saját árát veri fel magasabbra. Hadd mondjam ki. Kilencven százalékát csirkefogónak tartom, s a tíz százalékot azért veszem csak ki, hogy elég tág keretet hagyjak azoknak, akiket nem ismerek vagy félreismertem.”⁶³

Tormay Cécile a valóságban is legendaszerű alakja a húszas és a harmincas éveknek. Klebelsberg bizalmasa, 1923-tól 1937-ig (haláláig) a *Napkelet* szerkesztője. Levelezése is innen kezdődik Szekfűvel. Nagyra tartja, különleges (színpadias)

62 Szekfű Gyula: Németh László vagy az ifjúság vezetése = *Magyar Szemle*, 1936. október, 161–167. Idézetek: 166. (A cikket ismertető *Katolikus Szemle* felelősségteljesnek minősíti Szekfű állásfoglalását, hangsúlyozva, hogy a fiatal nemzedékek vonatkozásában nincs helye a mély peszsimizmusnak – mint amelyet Németh is terjeszt –, s nagy figyelemmel meg kell őket óvni mind a „forradalmi gesztusoktól”, mind a „kiábrándulás meddőségétől”. Szekfű Gyula a közel-múlt felelősségéről és az ifjúság kiábrándultságáról = *Katolikus Szemle*, 1936. nov., 727.)

63 Németh László: *Messziről*. Válasz Szekfű Gyulának = *Tanú*, 1936, III–IV., 109–131. Idézet: 126.

tisztelettel övezi, a legtöbbször Nádudvarról (különleges technikával és betűformálással) írt leveleiben valósággal udvarol neki. Segíti sok mindenben (például a Sebestyén Gyula-perben), megkapott, dedikált új könyveitől mindegyre el van ragadtatva. Ő maga és munkatársai is gondoskodnak róla, hogy a *Napkelet* megadja Szekfűnek a folyamatos nyilvánosságot s műveinek a hírlelését, népszerűsítését. (Nem utolsósorban közös barátjuk, Horváth János figyelmére.) Szekfű is segíti Tormayt: például ő szerkeszti – 1926-ban jelent meg – Assisi Szent Ferenc *Fiorettijének* Tormay-féle fordítását a *Napkeletet* is működtető Magyar Irodalmi Társaság kiadásában.⁶⁴

Török Pál, a Kolozsvárról jött, Szekfűvel csaknem egyidős, méltatlanul elfeledett történelemtanár és kutató hosszú évtizedeket felölelő csendes és okos kiállásai Szekfű mellett s konkrét segítségei (például szókimondó, de nem bántó kritikái a neki véleményezésre elküldött Szekfű-kéziratokról), emberi gesztusai, hosszú beszámolóí, a kisebb tálentummal megáldott Eötvös-kollégiumi társ, kolléga és barát elmélkedései, tervezgetései a Szekfű körüli szellemi kapcsolattörténetnek legszebb, legemberibb vonulatához tartoznak. Az Eötvös-kollégiumi barátság nem szakadt meg sem Török győri tanárkodása, sem az első világháború, sem az MTA könyvtárában működése idején.⁶⁵ Számos cikkben, recenzióban foglalkozott Szekfű történetírásával: a szakmai meggyőződés és a baráti hűség nála nem került szembe egymással.

64 Vö. Tormay Cécile levelei Szekfű Gyulának [1923–1935]. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár, G 628.

65 1916-ban, *A száműzött Rákóczi-vita* kiújulása idején ekként nyugtatta s ösztönözte barátját. „Az egész árkádiai pör csakis a Te győzelmeddel végződhetik, lehet, hogy csak hetek munkája, lehet, hogy 1–2 év vagy még több is belételek” (Török Pál levele Szekfűhöz [Kelt. n.], Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, G 628/24).